

Entre el «dret de fuga» i la «invasió pacífica»: prejudicis, polítiques i realitats de la immigració a Catalunya durant el franquisme

Between the «right to escape» and the «peaceful invasion»: assumptions, policies and realities of immigration into Catalonia during the Franco era

per Martí Marín

RESUM:

Les migracions interiors en el franquisme no foren un procés paral·lel al de les migracions exteriors, sinó que s'iniciaren ja en els primers temps de la postguerra. Mesurar-les amb eficiència és un repte no resolt a causa de la il·legalitat en què transcorregueren durant la primera dècada i mitja del règim. Igualment sembla clar que les explicacions econòmiques de les motivacions d'aquesta migració resulten insuficients per elles soles i que cal reconstruir una veritable història de fuga, si no de resistència activa i conscient, davant d'una situació percebuda com a insostenible.

PARAULES CLAU:

Franquisme, repressió, migracions interiors.

ABSTRACT:

Internal migrations in the Franco era did not happen in synchrony with external migrations, but started already in the early post-Civil war years. Their proper assessment remains a challenge because of their illegal nature for the first fifteen years. It also seems clear that economic explanations are not sufficient by themselves, but that an effort is needed instead to piece together the story of a veritable movement of escape from, if not quite of active and conscious resistance to, a situation perceived as unbearable.

KEY WORDS:

Franco's Spain, repression, internal migrations.

El *dret de fuga* fou el que un jove Max Weber invocava, davant les autoritats prussianes de finals del segle XIX, per explicar perquè marxaven els treballadors agrícoles alemanys de les finques dels *junker* de Silèsia i Posnània per anar a treballar a les àrees industrials de Renània i Westfàlia.¹ Weber assegurava que es tractava d'una migració no només econòmica, en els termes simplistes de la recerca de millors salaris (industrials) per contrast amb els salaris de fam (agraris) que percebien —explicació del liberalisme clàssic—, ni tampoc el resultat

1. Veure S. MEZZADRA, «Il giovane Max Weber, il diritto di fuga dei migranti tedeschi e gli stomaci polacchi», *Diritto di fuga. Migrazioni, cittadinanza, globalizzazione*, Verona, Ombre Corte, 2001, 23-46.

d'una *crisi moral* que relaxava els costums i feia més atractius els llocs on aquests costums ja estaven plenament en desús —plantejament del conservadorisme paternalista. El jove sociòleg constatava que darrere l'abandó del camp hi havia el rebuig implícit a un món presidit per relacions de dominació patriarcal, absolutament petrificades, i la fuga en direcció a les ciutats *lliures* de l'oest, on no només hi havia salaris potencialment més elevats, sinó unes formes de vida que obrien perspectives de promoció social o, com a mínim de no veure's *condemnat* a viure de per vida sota l'opressió dels *junker*, per l'existència de majors alternatives d'ocupació i de defenses sindicals davant els nous *amos* industrials, per opressors que aquests poguessin arribar a ser. L'explicació no negligia ni les diferències salarials —evidents—, ni els canvis en les mentalitats —sense jutjar-los des d'un punt de vista moral. Fou sens dubte, la defensa d'aquest *dret de fuga*, un concepte afortunat per enfocar la problemàtica de les migracions contemporànies des del punt de vista del lloc de sortida dels migrants —el que més sovint es negligeix i banalitzava a través de la inconcreta referència a la *pobresa*, la *misèria* o, encara més, a la *fam*.

La *invasió pacífica* fou una forma endolcida de referir-se a l'arribada massiva d'immigrants a Catalunya durant la llarga dictadura franquista, per part de totes aquelles persones genuïnament preocupades pels efectes socioeconòmics i socio-culturals de tal arribada al Principat. Els qui l'empraren volien fer referència amb el mot *invasió* a les dificultats que s'afegien tant a la (re)construcció d'unes ciutats en condicions *dignes* per a la majoria dels seus habitants, com a l'anhelat redreçament cultural català, després d'haver sobreviscut precàriament a la marea franquista de la postguerra.² Els immigrants que s'instal·laren a Catalunya després de 1939 podien ser interpretats de les dues formes simultàniament, segons si s'atenia a perquè venien o les dificultats que provocava —i els hi provocava— la seva arribada a un indret que no semblava que els estigués esperant, precisament. Sobretot si hem de jutjar per l'absoluta manca de polítiques *d'acollida* amb què foren rebuts.

Aparentment, tots aquells que es desplaçaven per l'interior d'Espanya cercant un nou lloc per establir-se exercien un dret reconegut teòricament en el *Fuero de los Españoles* —el de triar el seu lloc de residència dins del *territorio nacional*—³ i ho feien sense exercir cap mena de violència ni vulnerar cap llei escrita, encara que en els llocs de sortida no semblava que ningú provés de desincenti-

2. Entre les més destacades —i emblemàtiques— de les obres que marcaren aquesta «doble preocupació», insistissin més en la perspectiva «migratòria» o en «l'autòctona», cal comptar la de F. CANDEL, *Els altres catalans*, Barcelona, Ed.62, 1964 i la —diverses vegades reescrita des de 1954— de J. PUJOL, *La immigració, problema i esperança de Catalunya*, Barcelona, Nova Terra, 1976, representativa de tot un segment social no només mesocràtic, conservador i nacionalista, tal i com en ocasions s'ha volgut simplificar.

3. A l'article 14 del *Fuero de los Españoles* hi deia: «Los españoles tienen derecho a fijar libremente su residencia dentro del territorio nacional». Aquesta normativa havia estat aprovada amb data 17 de juliol de 1945 i modificada en virtut de la *Ley Orgánica del Estado* de 10 de gener de 1967, sense que es produís cap modificació en aquest apartat (Decret 779/1967, de 20 d'abril. *BOE* núm. 95 de 21 d'abril).

var-los i encara que apareguessin com a *invasors* —potencialment *perillosos*— als ulls tant de la societat *receptora* com de bona part dels seus dirigents polítics, tant dels imposats pel règim —en condicions, per tant, de prendre decisions—, com d'alguns dels opositors —que es limitaven a expressar preocupació—, per motius no sempre del tot diferents.

Molt més la segona que no pas la primera de les perspectives fou la que s'utilitzà, arribats els anys del tardofranquisme, per analitzar el fenomen quan —finalment— se'n començà a poder parlar més obertament: normalment s'està més pendent dels migrants allí on arriben que no pas d'allà on marxen. Aquesta perspectiva de *rebuda* provocà l'astorament d'alguns en descobrir les proporcions del fenomen, la preocupació de molts sobre la(es) sortida(es) que podia tenir en les diverses problemàtiques que plantejava i la formulació precipitada de prejudicis —alguns amb forts precedents anteriors a la Guerra Civil—⁴ que cristal·litzaren en un conjunt de relats incomplets (molts), falsos (bastants) i esbiaixats (sempre) que es mantenen encara en la memòria col·lectiva sense que altres relats més ponderats (historiogràfics) hagin encertat a reemplaçar-los. L'efecte de tal situació és, tot sovint, la reiteració de prejudicis sobre aquest passat recent i l'enfocament incorrecte de les problemàtiques migratòries actuals en el debat públic. Aquest article pretén sintetitzar el que avui ens aporten els nous relats forjats per la recerca més recent i contribuir així a evitar la reiteració dels tòpics... almenys a les aules universitàries.

Algunes qüestions bàsiques

El primer que cal ajustar als coneixements actuals són les xifres i les interpretacions que en fem, perquè les unes i les altres resulten sovint escandalosament incorrectes i fomenten la confusió. I la primera confusió que cal resoldre és la del propi concepte de migrant, perquè no resulta evident. A partir del treball dels estadístics disposem de tres tipus de bases de dades que tenen a veure amb les migracions: recomptes com els censos (*stocks*), registres com els padrons (fluxos) i registres de variacions residencials. Per als anys de referència (1939-1975) es redueixen a només dues: els recomptes periòdics, que són els censos i el registre de fluxos que suposen els padrons. Però fins a 1996, en la pràctica, els padrons han funcionat com a mers recomptes perquè només s'han

4. Un bon seguiment, panoràmic i resumit, de les reaccions escrites a Catalunya enfront de la immigració, des de finals del segle XIX, a J. TERMES, «La immigració a Catalunya: política i cultura», *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984, 129-193. En el recull de textos fet per l'autor es pot comprovar que des del primer moment en què els immigrants no catalans es fan notar a Barcelona, les reaccions coincideixen en qualificar la qüestió com un «problema», si bé des de perspectives diferents i amb intencions ben distants entre sí, que anaven del plantejament de barreres al de polítiques serioses d'acollida i d'integració.

anat actualitzant periòdicament —gairebé com un cens— sense respondre al seu caràcter teòric de registres permanents.⁵ Per tant, per al període de referència no disposem de fluxos, només de *stocks*, és a dir, recomptes del nombre de no nascuts al lloc on resideixen, no dades de quan hi van arribar. Així doncs, caldrà veure que se n'ha pogut deduir a partir del treballs dels demògrafs.

Dels recomptes de població —censos de 1940, 1950, 1960 i 1970 i actualitzacions del padró de 1945, 1955, 1965 i 1975—, obtenim dades, no sempre publicades amb prou detall, que només ens indiquen, com hem anticipat, quanta gent de la que resideix en un lloc, en una data concreta, ha nascut en un altre lloc i —a través d'un càlcul relativament elemental, el dels saldos migratoris— quanta gent és presumible que arribessin dins d'un període quinquennal o decennal. Això vol dir que no sempre parlem d'immigrants necessàriament quan fem referència a la població no autòctona que resideix en un lloc determinat: avui a Catalunya no hi ha el percentatge elevat que se sol suposar d'immigrants sinó d'estrangers, d'origen estranger —si han adquirit la nacionalitat espanyola— o, molt millor, d'immigrats.

Quan atenem a l'origen forà dels ciutadans registrats tot sovint calculem immigrants, és a dir, persones que un dia varen ser immigrants —individus que es desplaçaven o que feia poc que s'havien desplaçat— però que podien haver deixat de ser-ho, perquè feia molt de temps que havien deixat de desplaçar-se per *arrelar-se*. Quina mena de «problema migratori» podrien plantejar persones amb més de vint anys de residència permanent, feina més o menys estable i —en el cas que ens ocupa— coneixement bàsic de la llengua catalana, com ara les desenes de milers de valencians i aragonesos i una proporció elevada de murcians que ens apareixen en el censos i padrons de 1940, 1945 o 1950? Veure'ls com a «immigrants» és absurd o bé una forma indirecta d'identificar-los com «estrangers», que és un concepte diferent i, en el cas de l'exemple utilitzat, encara portaria a polèmica sobre si aragonesos i murcians sí, i valencians, en canvi, no s'hi han de comptar, a causa de la identitat lingüística.

És habitual que en aquesta mena de recomptes s'interferixen consideracions d'ordre polític com l'esmentat: a partir de quin lloc de naixement considerem immigrant o immigrat algú que ha canviat de residència? Un altre país? Una altra província, comarca o municipi?⁶ Ambdues qüestions s'encavalquen per estendre

5. Podem trobar valoracions de la qualitat de les dades amb què podem treballar a C. RÓDENAS, *Emigración y economía en España (1960-1990)*, Madrid, Cívitas, 1994; i C. RÓDENAS i M. MARTÍ, «Migrantes y migraciones: de nuevo la divergencia en las fuentes estadísticas», *Estadística Española* 156, 2004, 293-321.

6. L'investigador italià Maurizio Gribaudo va analitzar ja fa alguns anys com a migracions les que es produïren a finals del segle XIX cap a Torí des de la pròpia «regió» del Piemont i ningú no va protestar, precisament perquè «migrant» i «estranger» no són sinònims. Vegeu M. GRIBAUDI, *Mondo operaio e mito operaio. Spazi e percorsi sociali a Torino nel primo novecento*, Torí, Einaudi, 1987. Algunes notes sobre aquest tema poden trobar-se a M. MARÍN, «Fluxos, stocks, periodicitat i orígens», M. MARÍN (dir.), *Memòries del viatge, 1940-1975*, Sant Adrià de Besòs, Museu d'Història de la Immigració a Catalunya, 2009, 13-32.

una certa confusió sobre el *problema* de la immigració no només durant la llarga dictadura franquista: parlem d'*estrangeria* —en un sentit lax del terme, ja que ens referim a l'interior d'un estat— o de *desplaçament*? I si la imatge evoca un tipus determinat de barris i d'habitatges, estem parlant de *desplaçament* o de *pobresa*? Durant la dictadura, residien a Catalunya persones nascudes fora de Catalunya que no eren ja immigrants perquè el seu arrelament era anterior a la Guerra Civil, i molt superior al de catalans *retornats* de França després del *crack* de 1929 o de Cuba després de la revolució de 1959, posem per cas. De la mateixa manera que al *barri de migrants* del Somorrostro, a la platja del Poble Nou de Barcelona, hi residien, els anys quaranta i cinquanta, lleidatans fugits de la misèria de certes àrees rurals, gitanos perfectament autòctons —vull dir barcelonins de generacions—, barrejats amb la població d'origen més llunyà, geogràficament parlant, recent arribada a la ciutat, que no havia pogut trobar cosa millor.⁷ Hi havia immigrants catalans a Catalunya? Eren aquests part del *problema immigratori*? No si parlem d'*estrangeria* (impossible), sí si parlem de desplaçament o de pobresa i, pel que fa a aquest article, caldrà parlar de totes tres coses. Veiem, doncs, les xifres de les quals disposem i quina mena de situació ens retraten.

Xifres i interpretacions

Les dades referides a la qüestió migratòria en el franquisme, resultants de les diverses operacions que s'han efectuat des de l'estadística i la demografia històrica, donen un resultat molt diferent segons el punt de vista adoptat i fins i tot segons la font utilitzada.⁸ I és un problema no menor —afegit als ja citats— el de no ubicar-les en el continu de les migracions del segle XX, per tal que puguin ser comparades amb l'abans i el després, de la mateixa manera que ho és el de jugar amb magnituds excessivament agregades —catalanes i no provincials, provincials i no comarcals o locals. D'aquesta manera, i atenent tant a l'escassa disponibilitat de xifres que es tenia en el moment i a la urgència del present, en els anys seixanta i setanta es consolidà una visió de les migracions

7. Vegeu, per exemple, els testimonis recollits en el documental d'A. CARNICER i S. GRIMAL, *Barraques, l'altra ciutat*, emès pel programa de televisió «30 minuts» el passat 5 d'abril de 2009. La percepció dels habitants del Somorrostro com una comunitat homogènia de no catalans resulta completament errònia quan s'interroga als antics residents del lloc.

8. Vegeu si no la següent afirmació d'una de les més recent elaboracions estadístiques: «diferencias de cuantificación que también ocurrieron con los datos de las migraciones internas, en la medida que los datos de la inmigración interprovincial no estuvieron coordinados adecuadamente con sus equivalentes emigratorios, puesto que durante más de la mitad del siglo no se conjugaron los datos de procedencia con los de destino al analizar la evolución de la población española residente. Cuando se confrontan los datos estadísticos disponibles en las fuentes estadísticas de la población española, resultan manifiestas incoherencias entre los distintos datos publicados» a J. ALCAIDE INCHAUSTI (dir.), *Evolución de la población española en el siglo XX, por provincias y comunidades autónomas*, volumen I, Madrid, Fundación BBVA, 2007, 11-12.

cap a Catalunya, en període franquista, substancialment incorrecta: que es tractava d'un procés iniciat els anys cinquanta —amb un precedent poc més que barceloní entre la I Guerra Mundial i l'Exposició Universal de 1929—, on el pes fonamental era andalús —sense més especificacions— i la motivació fonamental anar a treballar a la *rica* Catalunya defugint la fam i la misèria *històriques*, més tard agreujades per la modernització de l'agricultura, que havia donat el cop definitiu a un món agrorural en perpètua crisi.⁹ De nou, ens trobem, de fons, a la visió del liberalisme clàssic, a la que ja havia respost Max Weber. Alguna d'aquestes afirmacions caldria només matisar-la, però d'altres és necessari desmentir-les completament si volem fer-nos una idea del procés que van viure les societats emissores i receptors de població en el curs de la dictadura. Utilitzarem fonamentalment les dades publicades més recents sobre població resident —de fet i no de dret, subregistres al marge— i les complementarem amb les poques de disponibles sobre l'origen —lloc de naixement— d'aquesta mateixa població.¹⁰

En la perspectiva del segle XX la població resident a Catalunya va passar d'1.961.369 a 6.361.107.¹¹ Aquest creixement va ser migratori en més de dos milions tres-cents mil individus, cosa que ens porta a una estimació al voltant dels tres milions d'immigrants establerts en algun moment, sense por d'exagerar. La major part d'aquesta xifra arribà a Catalunya durant el període franquista (1941-75, per a les estadístiques així com estan elaborades): un creixement migratori d'1.669.427, cosa que ens deixa, no obstant, un creixement entre anterior i posterior d'aproximadament set-cents mil individus, que no és pas de negligir. Però pel que fa a l'afirmació que aquesta arribada massiva es produí

9. Aquesta és la imatge que des del C. SENTÍS, de *Viatge en transmiserià. Crònica viscuda de la primera gran emigració a Catalunya*, Barcelona, La Campana, 1994 —reedició d'uns articles publicats per l'autor a la revista *Mirador* entre 1932 i 1933— al PUJOL de *La immigració, problema i esperança...*, passant per les descripcions de J. A. VANDELLÓS, *Catalunya, poble decadent*, Barcelona, Ed. 62, 1985 [1935], i *La immigració a Catalunya*, Barcelona, Institució Patxot, 1935, ha alimentat la por i l'«esperança» centrada en els immigrants instal·lats a Catalunya, sempre amb uns tints innegables de superioritat ètnica, més o menys marcats. Malgrat la càrrega racista de l'obra de Sentís, cal reconèixer que va detectar —de forma vergonyosament simplista— l'atractiu que l'assistència social —i, especialment, mèdica— podia exercir sobre els immigrants, en paral·lel al dels salaris més elevats. Respecte de la protecció sindical, que més amunt hem invocat, el propi Sentís pogué experimentar-la en forma d'un article de protesta contra les seves paraules a l'òrgan de la CNT, *Solidaridad Obrera*. Vegeu SENTÍS, *Viatge en transmiserià...*, 11-12, on l'autor aprofita encara el 1994 per vessar tota la seva hostilitat antisindicalista, que, sembla, ha sobreviscut durant seixanta anys com si res.

10. Això significa, fonamentalment, per a les dades catalanes i provincials, les elaborades a partir de les publicacions d'ALCAIDE INCHAUSTI (dir.), *Evolución de la población española...* i les que apareixen a la pàgina web de l'Instituto Nacional de Estadística, url: <http://www.ine.es/>. Totes les dades a què fem referència poden trobar-se en l'apèndix estadístic, de quadres i gràfics, que figura al final d'aquest article.

11. Al final de l'article poden consultar-se alguns quadres elaborats amb les dades bàsiques que afecten a l'argumentació seguida.

dels anys cinquanta en endavant,¹² cal matisar que 273.363 persones fou el creixement migratori imputable als anys quaranta —o sigui, el 16,31%—, fins i tot sense tenir en compte que els migrants no es registraven en arribar sinó que podien trigar alguns anys, produint-se un decalatge que fa que persones arribades en els anys quaranta hagin contribuït a augmentar artificialment les xifres de creixement migratori posterior. La xifra és superior a la del creixement migratori del precedent dels anys vint, que fou *només* de 255.954 individus. Com veiem, una primera matisació important a la versió més tradicional. Matisació que pren encara un caire més perfilat si es desglossen les xifres catalanes en provincials o locals: del creixement migratori enunciat per al franquisme 1.540.351 —el 92,27%— es produí a la província de Barcelona, del qual el 16,25% arribà els anys quaranta i s'assentà fonamentalment a la ciutat de Barcelona —156.920 individus de creixement migratori, aproximadament—, que tingué en el quinquenni 1941-45 —amb 111.567 individus— el creixement migratori rècord del segle a la ciutat, per a un sol quinquenni, sense que ningú hi hagi parat gaire esment.¹³ Tampoc sembla que ningú prestés molta atenció al fet que el 1950 José Antonio Nieves-Conde estrenés la primera pel·lícula espanyola dedicada a les migracions derivades de l'èxode rural (*Surcos. La lucha por la ciudad*, que s'anticipà en una dècada a la —no obstant— molt millor pel·lícula *Rocco e i suoi fratelli*, de Luchino Visconti, que tractava les d'Itàlia). Més encara, com podríem explicar la urgència d'edificar nous habitatges que portà amb ell el governador civil de Barcelona Felipe Acedo, en prendre possessió del càrrec el 1951, si l'arribada d'immigrants no s'hagués disparat amb anterioritat? A què vindria el dramatisme amb què accentuà la política de persecució a la immigració *sense papers*, enderrocant barraques i deportant-ne els seus habitants, com veurem més endavant? Tampoc s'entendria la urgència de constituir-se una entitat com el Patronato de las Viviendas del Congreso Eucarístico el 1952, ni el publicitat *Plan Marcet para la vivienda* a Sabadell, el mateix any.¹⁴

12. Fou A. GARCÍA BARBANCHO a *Las migraciones interiores españolas. Estudio cuantitativo desde 1900*, Madrid, Publicaciones del Instituto de Desarrollo Económico, 1967, qui va canonitzar aquesta explicació que negligia la immediata postguerra en afirmar a la pàgina 103 que «*las grandes migraciones interiores en lo que va de siglo se producen a partir de 1950*» cosa que no es corresponia ni tant sols amb les seves pròpies xifres i que els estadístics ja han eliminat recentment de les introduccions dels seus estudis. Vegeu ALCAIDE INCHAUSTI (dir.), *Evolución de la población española...*, 61: «*Los movimientos migratorios internos se aceleraron especialmente a partir de los años cuarenta*».

13. Aquestes dades foren publicades en el seu moment a una obra de gran difusió com fou A. CABRÉ i F. M. MUÑOZ, «Evolució demogràfica», J. SOBREQÜÉS (dir), *Història de Barcelona*, vol.8, *Del creixement desordenat a la ciutat olímpica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, però sembla que ningú no ho va trobar prou rellevant per qüestionar la *vulgata* d'una immediata postguerra sense migracions, tot i que ja n'havien alertat una dècada abans P. YSÀS i C. MOLINERO, «La població catalana de la postguerra, creixement i concentració, 1939-1950», *L'Avenç* 102, 1987, 38-46.

14. Sobre Felipe Acedo vegeu M. MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a catalunya. Política i administració municipal, 1938-1979*, Lleida, Pagès, 2000, 265-283; i *Josep Maria de Por-*

Naturalment, el relleu que cal donar a les dades migratòries dels anys quaranta no esborra el fet que foren superades els anys cinquanta i, de nou, els seixanta, que van batre rècords absoluts. Tanmateix encara cal puntualitzar dues coses més. En primer lloc, les migracions dels anys quaranta tingueren lloc sobre una Catalunya menys poblada que les que es produïren amb posterioritat, per la qual cosa el seu impacte percentual fou major i fins i tot l'impacte psicosocial degué presentar un perfil més agut. D'aquí les reaccions hostils —xenòfobes i racistes— d'unes autoritats que no estaven precisament preocupades per com pogués afectar la immigració a la cultura catalana així com estem acostumats a definir-la, amb la llengua com un element central. Valgui com a botó de mostra una cita del llibre d'actes municipal de Sabadell, de 1944, en un moment en què la corporació local estava completament dominada per la plana major de la Falange local i no pas per *nacionalistes catalans* de cap mena. Vers 1944 la corporació municipal afrontava un dèficit creixent en el seu pressupost d'Assistència Social generat per la creixent misèria ciutadana i agreujat per l'arribada d'immigrants que venien a inserir-se en els rengles dels segments socials més desfavorits.¹⁵ Deia així el ponent de la discussió: «*Este problema [migratori] es aún más doloroso por cuanto además del perjuicio económico que supone para la Ciudad, entraña otro de mayor importancia aún, de carácter moral, pues no podemos negar que de un tiempo a esta parte se ha enseñoreado en muchas de nuestras calles, céntricas incluso, un tipo de taberna que no existía y es frecuente el bochornoso espectáculo de la borrachera, pues el inmigrante actual no se adapta a nuestras costumbres y además trae otros problemas de los que bien han de preocupar a nuestros compañeros Sala y Riba, el uno por lo que afecta a la seguridad y al decoro de nuestra ciudad y en cuanto al segundo por el problema cada día más agudo y de mayor importancia como el de la vida escolar, que la presencia de los hijos de esos inmi-*

---

ciolos. Catalanisme, clientelisme, franquisme, Barcelona, Base, 2005, 30-42, 64-71 i 80-86. Sobre la política de repressió de la immigració I. BOJ i J. VALLÈS, «El Pavelló de les Missions. La repressió de la immigració», M. MARÍN (coord.), «Dossier: Immigració a Catalunya. Els anys del Franquisme», *L'Avenç* 298, 2005, 38-44; i «La repressió de la immigració: les contradiccions del franquisme», MARÍN (dir.), *Memòries del viatge...*, 72-86. Sobre l'activitat del Patronato de las Viviendas del Congreso Eucarístico vegeu M. M. CHECA ARTASU, *El Patronato de las Viviendas del Congreso. Habitatge i Catòlics a la Barcelona del Franquisme*, Barcelona, Centre d'Estudis Ignasi Iglesias / Ajuntament de Barcelona, 2008. Per al cas sabadellenc J. M. MARCET i F. ACEDO, *El problema de la vivienda en Sabadell*, Sabadell, Linograf, 1952; J. M. MARCET Y COLL, *Mi ciudad y yo. Veinte años en una alcaldía. 1940-1960*, Barcelona, Duplex, 1963, 286-308; i M. MARÍN, «Orígens de l'emigració de postguerra a Sabadell, 1939-1960», *Arraona. Revista d'història* 28, 2004, 24-35; i «Franquisme e immigración interior: el caso de Sabadell, 1939-1960», *Historia Social* 56, 2006, 131-151.

15. S'expressava en aquests termes dramàtics la publicística municipal, per exemple AYUNTAMIENTO DE SABADELL, *Tres años de actuación*, Sabadell, Impremta Sallent, 1944, 27-28 i, encara, uns anys després la FUNDACIÓN BOSCH Y CARDELLACH. COMISIÓN DE CIENCIAS URBANÍSTICAS, *Información urbanística de Sabadell*, desembre de 1949, inèdit, Arxiu Històric de Sabadell (AHS), pàgines sense numerar.

grados en las escuelas públicas, con sus piojos, su sarna y su tracoma, complemento de una suciedad innata, impide la asistencia de los hijos de nuestros obreros. Sin duda tendremos que lamentar periódicamente emigraciones sabadellenses ante este estado de cosas.¹⁶

La situació descrita ens porta al segon argument que cal puntualitzar. Les migracions de la dècada que s'identifica amb «els anys de la fam» no poden correspondre de cap manera amb el perfil de migracions merament econòmiques que porten població de zones *pobres* i rurals a zones *riques* i urbanes. Ni de totes les zones pobres o empobrides surten fluxos migratoris, ni de les que sí que en sorgeixen n'arriba mai a marxar tothom. La misèria és quelcom que cal valorar de forma relativa, com han apreciat no pocs investigadors en matèria migratòria, i la decisió d'emigrar està vinculada també a la informació disponible sobre possibles destinacions —facilitada sovint per immigrants pioners—, la possibilitat de viatjar i la disponibilitat de xarxes de suport tant per al viatge com per a la recerca de feina i d'habitatge en el punt d'arribada.¹⁷ Si bé el patró rural-urbà s'acompleix a les migracions dels anys quaranta, el de *pobre-ric* no es pot fer correspondre fàcilment amb un període en què les dificultats d'abastiment de productes d'alimentació —i de combustible a l'hivern!— eren molt superiors a les ciutats que no pas al camp. A les ciutats, per tant, la gana es deixava sentir de forma més intensa que no pas al camp, igual que les malalties infeccioses, i, això no obstant, les migracions reprengueren el ritme de les anteriors a la Guerra Civil i fins i tot el superaren, en incorporar-se

16. «Llibre d'Actes de la Comissió Municipal Permanent», 1944-45, sessió del 23.XI.1944, foli 337, AHS. El que parla és Joaquim Sallarès Llobet, 3r tinent d'alcalde encarregat d'Acció Social, conseller de la Caixa d'Estalvis de Sabadell, «prohom» del Gremi de Fabricants, membre actiu del *Socorro Blanco* durant la Guerra Civil a Sabadell i militant de FET y de les JONS des de 1939. Sala (Miquel Sala Viñals) era el 1r tinent d'alcalde encarregat de Governació, delegat local de Informació e Investigación de FET y de les JONS i presidia la sessió en aquell moment, en absència de l'alcalde Josep Maria Marcet. Riba (Pere Riba Domènech) era el regidor encarregat de Cultura i delegat local del Frente de Juventudes. Més dades sobe aquests personatges a M. MARÍN, *Franquisme i poder local: l'Ajuntament de Sabadell, 1939-1979*, memòria de doctorat, UAB, 1990. La referència al tracoma (conjuntivitis tracomatosa) dels immigrants era un tòpic des de la publicació de SENTÍS, *Viatge en Transmisèria...*

17. Interessants consideracions sobre el lligam entre males condicions de vida i emigració, com un fenomen gens mecànic, força complex i bastant més raonat del que acostumem a pensar a D. BAINES, *Migration in a Mature Economy. Emigration and Internal Migrations in England and Wales, 1861-1900*, Cambridge, Cambridge University Press, 1985, especialment 6, 15, 141 i 205-206. Aquesta monografia, tot i referir-se a la segona meitat del segle XIX, fa les seves consideracions sobre migracions externes i internes, sense diferenciació en aquests aspectes. Vegeu també K. J. BADE., *Europa en movimiento. Las migraciones desde finales del siglo XVIII hasta nuestros días*, Barcelona, Crítica, 2003, 119-120. Per a una primera valoració del procés de la presa de decisió i el viatge en el cas espanyol de postguerra vegeu I. BORDETAS, «El viatge: canals d'informació, rutes, condicions i arribada», MARÍN (dir.), *Memòries del viatge...*, 34-50.

al procés àrees com Jaén o Còrdova que abans de 1939 havien estat —fins i tot— zones de rebuda i no d'expulsió d'immigrants.¹⁸ Malgrat la insistència, encara actual, a explicar les migracions sota el franquisme com un fill, per meitats, de la fam i de la mecanització rural, ni els anys quaranta ni els primers cinquanta són fàcils d'ubicar —tampoc— en cap mena de dinàmica de desenvolupament i modernització econòmiques.¹⁹

Recapitulant, doncs, cal pensar en unes migracions interiors en el període franquista molt més complexes del que la narració habitual ha prefigurat, amb un calendari que engegava just en acabar-se la Guerra Civil i que sempre ens serà mal conegut estadísticament a causa del subregistre. Unes migracions que cal veure lligades a la dinàmica històrica d'èxode rural, iniciada amb força anterioritat, però que cal no confondre en la seva etapa de postguerra amb un procés de modernització dels que s'han descrit per a la segona meitat del període dictatorial. Com ja va explicar fa molts anys José Manuel Naredo, en la crisi de l'agricultura tradicional, a l'Espanya de postguerra, fou l'emigració la que va precedir la mecanització i no a l'inrevés: la marxa de treballadors mal pagats, atrets per la vida urbana que consideraven menys opressiva, provocà un encariment de la mà d'obra que, poc a poc, convertí en rendible una mecanització que fins aleshores havia estat considerada supèrflua des del punt de vista dels propietaris. Després, la mecanització arruïnà definitivament la petita propietat i part de la mitjana —incapaces d'adaptar-se als nous canvis— i provocà encara més emigració, tant de jornalers dels que no havien abandonat encara el camp en la primera onada, com de propietaris arruïnats i d'artesans i botiguers que decidiren emigrar quan ho feu també la seva parròquia habitual.²⁰

18. La província de Còrdova havia registrat saldos migratoris positius —tot i que decreixents— en les dècades de 1911-20, 1921-30 i 1931-40. L'origen dels immigrants arribats a la província era a Castella-la Manxa, fonamentalment, i es corresponia amb migrants estacionals de l'època de la recol·lecció que acabaren per establir-se definitivament a la zona. Les xifres es poden consultar a ALCAIDE INCHAUSTI (dir.), *Evolución de la población española...*, i una aproximació a les mateixes en els gràfics i quadres de l'apèndix d'aquest mateix article.

19. Les velles explicacions, això no obstant, es neguen a cedir pas a perspectives més complexes. Vegis si no la frase recollida a ALCAIDE INCHAUSTI (dir.), *Evolución de la población española...*, 61: «La causa fundamental [de les migracions interiors] hay que encontrarla en el desarrollo industrial y turístico, frente a la mecanización agrícola que expulsó parte de su población hacia las áreas punteras de la industrialización».

20. Vegeu J. M. NAREDO, *La evolución de la agricultura en España (desarrollo capitalista y crisis de las formas de producción tradicionales)*, Barcelona, Laia, 1974 [1971], 75-90. No deixa de ser curiós que una argumentació força ben acompanyada d'estadístiques, com fou aquesta, passés també tan inadvertida als que escrivien sobre les causes de les migracions. Respecte de la situació de major opressió en la vida rural de postguerra que no pas en la urbana a causa de la impossibilitat de l'anonimat vegeu C. MIR, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña rural de posguerra*, Lleida, Milenio, 2000; M. MARÍN, «Franquisme i món rural: apunts sobre el anys de la llarga postguerra», *Estudis d'Història Agrària* 16, 2003, 21-37; i J. TÈBAR, *Contrarrevolución y poder agrario en el Franquismo. Rupturas y continuidades. Barcelona, 1939-1945*, tesi doctoral, UAB, 2006.

Les autoritats del «Nuevo Estado» enfront de les migracions interiors: temors, prejudicis i necessitat de control.

La imatge dels poblats de barraquistes, amb les seves miserables condicions, el lent desvetllament del sector de la construcció d'habitatges, associat a l'absència perllongada d'incentius públics en les dues dècades de la postguerra i la manca de control que els ciutadans tenien sobre les activitats de les autoritats polítiques, es confabularen per generar una imatge d'inacció absoluta dels poders públics, respecte de les migracions, que no es correspon amb la realitat del que s'esdevingué en els anys de la postguerra. Naturalment, no estic suggerint pas ni que el barraquisme no fos miserable —és una obvietat!— ni que les polítiques d'habitatge fossin decidides, ans al contrari, malgrat la molta propaganda del règim sobre les seves conquestes socials.²¹ Vull referir-me al fet que l'absència gairebé completa de polítiques socials adreçades als suburbis no s'ha de confondre en absolut amb l'absència de polítiques adreçades a la immigració. Des de ben aviat el règim implementà polítiques actives per tal de fer front als moviments de població sobre el territori; moviments que al principi no eren vistos com «de migrants» sinó com un tema de «refugiats», «pròfugs» o «dissidents» respecte de les noves autoritats. I aquestes polítiques partiren en tot moment de dos àmbits diferents de la nova administració. D'una banda, del Ministerio de la Gobernación refundat per Ramon Serrano Suñer (1938-41) i continuat per la llarga gestió de Blas Pérez González (1942-57), especialment obsessionats pel control de la població. De l'altra, d'un conjunt de prejudicis que havien fet niu en una de les dues ànimes del partit únic FET y de les JONS, això és l'ànima *agrària*, per oposició a la industrialista —ambdues en convivència conflictiva. Si els sectors industrialistes del partit únic, units a altres franquistes no militants, donaren origen a l'entramat de l'Instituto Nacional de Industria i altres iniciatives industrialitzadores, els sectors *agràristes* del mateix —còmodament dominadors del Ministeri d'Agricultura—²² es llançaren al control del món agrari per la via de

21. Sobre la política d'habitatge del franquisme vegeu X. TAFUNELL, «La construcció: una gran indústria i un gran negoci», J. NADAL, J. M. MALUQUER, C. SUDRIÀ i F. CABANA (dirs.), *Història econòmica de Catalunya contemporània. 6. Segle XX. Indústria, finances i turisme*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1989, 211-241; i A. FERRER i C. RUIZ, «Creixement urbà i planificació urbanística», MARÍN (dir.), *Memòries del viatge...*, 117-133. Respecte de l'allotjament dels immigrants abans de la intervenció oficial franquista I. BORDETAS, «Habitatge i assentaments, de la postguerra a l'estabilització», MARÍN (dir.), *Memòries del viatge...*, 51-69. Per les polítiques socials de la postguerra en general C. MOLINERO, *La captación de las masas. Política social y propaganda en el régimen franquista*, Madrid, Cátedra, 2005.

22. Els ministres d'Agricultura de la postguerra foren, successivament, els falangistes autèntics Raimundo Fernández-Cuesta (1938-39), Miguel Primo de Rivera (1941-45) i Carlos Rein Segura (1945-51). La línia només fou interrompuda per Joaquín Benjumea (1939-41) i, encara fou seguida pel neofalangista Rafael Cavestany (1951-57). Sobre el falangisme d'aquest darrer i de l'equip que heretà dels anteriors es pot veure l'edició dels seus discursos, una constant professió de fe en el partit, tot i que alguns autors l'han ubicat sistemàticament entre els

l'entramat de las Hermandades Sindicales de Labradores y Ganaderos, corresponents al món agrari dels sindicats verticals. Des d'aquesta plataforma generaren tímides i fracassades polítiques de sanejament d'àrees pantanoses —ja assajades i fracassades com a solució a la «manca de terres» a la Itàlia feixista—, de colonització d'aquestes i d'altres espais esdevinguts de propietat pública per expropiació forçosa i, sobretot, difongueren un discurs oficial ruralista.²³ Aquest discurs de retorn a les sanes tradicions del camp, per oposició als vicis de la ciutat, comú a altres feixismes i originari dels vells conservadorismes rurals del segle XIX, venia difonent-se dins el falangisme des de la seva fundació.²⁴

En la immediata postguerra, aquests plantejaments es barrejaren amb la «necessitat», establerta per Governació, de controlar la població vençuda en la guerra, per provocar un conjunt de dures normatives de repatriació de refugiats de guerra i severes mesures de control i autorització en casos de desplaçament i de canvi de domicili a l'empara de l'estat de guerra perllongat fins al 1946. Es generava d'aquesta manera una simbiosi entre política simbòlica —el ruralisme— i política pràctica —el control de la població— que repetia l'esquema del feixisme italià de combinació d'un discurs ruralista amb l'intent, purament d'ordre pràctic, d'evitar l'arribada massiva de població rural a les ciutats durant la crisi dels anys trenta, per evitar bosses d'atur urbà. La combinació, a més, podia resseguir-se també, en els mateixos anys, en les iniciatives preses a altres països, des de la República de Weimar al *back to the land* de la política agrària del *New Deal* de Franklin D. Roosevelt, que intentava fixar la població rural al camp en època de crisi.²⁵ En el franquisme les motivacions pràctiques eren

---

«tecnòcrates» a causa de la seva no militància de l'avantguerra i de la seva professió d'enginyer de camins: R. CAVESTANY DE ANDUAGA, *Una política agrària (discursos)*, Madrid, Ministerio de Agricultura, 1958.

23. Al voltant del fracàs de l'obra de colonització, la pobre oferta de «reforma agrària» del franquisme, vegeu C. BARCIELA i M.I. LÓPEZ ORTIZ, «El fracaso de la política agraria del primer franquismo, 1939-1959. Veinte años perdidos para la agricultura española», C. BARCIELA (ed.), *Autarquía y mercado negro. El fracaso económico del primer franquismo, 1939-1959*, Barcelona, Crítica, 2003, 55-94. Per als seus precedents feixistes vegeu E. SERENI, «L'agricoltura toscana e la mezzadria nel regimen fascista e l'opera di Arrigo Serpieri», *La Toscana nel regime fascista, 1922-1939*, vol. I, Olschki, Firenze, 1971, 311-337; D. PRETI, «La politica agraria del fascismo: note introduttive», *Studi Storici* 4, 1973, 802-869; E. FANO, «Problemi e vicende dell'agricoltura italiana tra le due guerre», *Quaderni Storici* 1975, 468-496; i A. DI MICHELE, «I diversi volti del ruralismo fascista», *Italia Contemporanea* 199, 1995, 243-267.

24. Poca cosa s'ha escrit a Espanya sobre el tema. Vegeu, no obstant, l'article de J. FONTANA, «Transformaciones agrarias y crecimiento económico en la España contemporánea» dins la seva obra *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*, Ariel, Barcelona, 1975, 2a edició revisada, especialment 201-213. Pel que fa al cas italià, molt més ben treballat, podeu consultar A. DI MICHELE, *Aspetti della politica agraria del regime fascista. Scelte economiche e orientamenti sociali in rapporto alle ideologie ruraliste*, Bolonya, tesi de laurea, Università degli studi di Bologna, 1993; i l'article del mateix autor «I diversi volti...».

25. Vegeu, per exemple, A. PAMPROLINI, «Il "ritorno alla terra" e la crisi del capitalismo negli anni trenta: note introduttive», *Società e storia* 3, 1978, 581-594.

molt menys nobles que les d'intentar frenar l'atur —fos agrícola o fos industrial—, òbviament.

El règim franquista imposà una severa política de control de la distribució i dels desplaçaments de la població sobre el territori. De forma paral·lela s'imposaren, per una banda, tot un seguit de mesures de control i identificació que procedien de la pròpia guerra —moment òbviament àlgid de la necessitat d'identificar les persones en moviment, especialment prop dels fronts de combat—, basats en salconduits i permisos de categories diverses que havien de venir avalats per les autoritats locals i provincials. La presència de bosses de resistència armada durant els dos primers terços dels anys quaranta, mantingueren, en aquest sentit, la tensió de guerra. Per l'altra, es prengueren mesures de repatriació immediata dels refugiats de guerra —vistos clarament com a enemics o familiars d'enemics— que es trobaven a les zones recentment controlades per l'anomenat *Ejército de ocupación*, particularment a Catalunya, on l'acollida de refugiats de les zones properes al front havia estat molt intensa.²⁶ Tanmateix cap de les iniciatives empreses en aquestes dues línies tenien res de conjuntural i totes elles estaven absolutament connectades a una profunda preocupació per l'ordre públic i pel control de l'adversari vençut, al que calia —a més— desactivar completament o exterminar. Fou per això que les polítiques judicials i carceràries foren tan completes i complexes.²⁷ I també ho foren les d'identificació i control, car existia un pla premeditat i llargament covat per establir un document identificador de la personalitat individual que fos únic, obligatori i impossible de falsificar: m'estic referint al Documento Nacional de Identidad (DNI) que acabaria per imposar-se, després d'un llarg procés, cap a mitjan anys cinquanta.²⁸ Lògicament, aquestes polítiques precisaven de manera imperiosa que la població estigués subjecta al control social del millor lloc que podia exercir-lo, això és, la seva comunitat d'origen, almenys fins que s'haguessin depurat responsabilitats de forma més o menys completa (cap a 1944), s'hagués aixecat l'estat de guerra sobre el conjunt del territori (1946), es considerés que el

26. La política sobre refugiats de guerra a Catalunya pot resseguir-se a J. SERRALLONGA, *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra, 1936-1939*, Barcelona, Base. Notícies locals sobre les deportacions a J. F. MOTA, *La República, la Guerra Civil i el primer Franquisme a Sant Cugat del Vallès (1931-1941)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 253-255; i C. MARTÍNEZ MUÑOZ, *Terrassa, 1939-1945 a través de la Prensa Local del Movimiento*, memòria de doctorat, UAB, 2002, 245-246.

27. Vegeu R. VINYES, *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, Madrid, Temas de Hoy, 2002; i C. MOLINERO, M. SALA i J. SOBREQUÉS (eds.), *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la Guerra Civil y el Franquismo*, Barcelona, Crítica, 2003.

28. La creació del carnet d'identitat i la història dels que han estat considerats —sovint exageradament— com els seus precedents la he desenvolupat recentment a M. MARÍN, «La gestación del documento nacional de identidad: un proyecto de control totalitario para la España franquista», comunicació presentada a *Novísima. II Congreso internacional de historia de nuestro tiempo*, Universitat de La Rioja, 11 i 12 de setembre de 2008.

maquis estava derrotat (1948) —o si més no acotat en àrees molt concretes— i hi hagués la possibilitat de començar a distribuir el nou DNI (cap a 1955). Si a les ciutats la política de control dels indesitjables criminals de guerra o dels captaires i pobrissalla de postguerra —una vegada més *vagos y maleantes*— fornira un discurs adequat a tals efectes, el ruralisme falangista donava el contrapunt ideològic adequat per tal que no resultés exclusivament un plantejament repressiu, sinó també propositiu: el de la voluntat de generar a la majoritària Espanya rural una arcàdia feliç.²⁹

És en aquest sentit que les xifres registrades de migracions interiors en els anys quaranta resulten particularment sorprenents: foren moviments de població que es realitzaren a despit de la voluntat del règim d'evitar-los. L'arribada massiva d'immigrants a les ciutats —no només a les catalanes— significava una fórmula d'exercici del *dret de fuga*, del que Carlos Serrano en va dir en el seu moment —referint-se a un altre període— *grado cero de la revuelta*.³⁰ Aquests moviments migratoris dels anys quaranta, doncs, poden considerar-se sense cap mena de dubte com a formes de resistència, tal vegada no política però gens passiva, si atenem a l'alta activitat que generaren.

Ja fa alguns anys Angelina Puig va suggerir que la Guerra Civil hauria pogut estar al darrere d'algunes de les migracions de la postguerra, a partir de l'anàlisi d'un cas local, el de Pedro Martínez, Granada.³¹ L'autora considerà, encertadament, que la repressió patida en la postguerra havia conduït als represaliats a emigrar, després de constatar que era impossible la represa de la vida al poble.³² Tanmateix aquesta experiència no es pot estendre fàcilment als amplis contingents que es desplaçaren durant els anys quaranta: és necessari ampliar la perspectiva. A totes les àrees rurals hi hagué vençuts de la guerra civil, fossin o no després represaliats al nivell de ser tancats en una presó. En algunes d'aquestes àrees, els processos revolucionaris de col·lectivització o cooperativització que

29. La denúncia tipus de la pobresa urbana causada per la immigració es pot seguir a J. E. VILARÓ, *Un mundo insospechado en Barcelona*, Barcelona, 1940, amb un pròleg del Jefe del Negociado de Beneficencia de l'Ajuntament. L'autor treballava com a periodista en aquells moments a la revista falangista *Destino* on havia publicat ja algun reportatge en la mateixa línia.

30. C. SERRANO, *El turno del pueblo. Crisis nacional, movimientos populares y populismo en España (1890-1910)*, Barcelona, Península, 2000 [París, 1987], 284.

31. A. PUIG, «La Guerra civil espanyola, una causa de l'emigració andalusa en la dècada dels cinquanta?», *Recerques* 31, 1995, 53-69. L'autora confia excessivament en la bondat del cens de 1950 i el padró de 1955 —dels quals ja parlarem— a l'hora de fixar les dates d'arribada a Sabadell dels individus objecte del seu estudi i retardà les migracions en una dècada seguint el patró a l'ús. El fet del decalatge entre el final de la guerra i la decisió d'emigrar l'explicava a través del testimoni dels qui passaren prèviament un any a la presó i els qui feren una migració prèvia a les construccions hidràuliques dels Pirineus: tanmateix la segona observació era ja la constatació d'una migració en els quaranta.

32. Més detalls sobre el periple d'aquesta comunitat granadina a A. PUIG, *De Pedro Martínez a Sabadell: l'emigració, una realitat no exclusivament econòmica, 1920-1975*, tesis doctoral, UAB, 1991

tingueren lloc durant la guerra foren després clausurats i, amb ells, enterrat tot un projecte de reforma agrària que procedia de finals del segle XIX, com a mínim. No fou necessari ser directament represaliat, doncs, per entendre que tot un món s'havia acabat i que potser valia la pena provar de començar en una altre lloc. Aquesta consideració fou més senzilla dins de Catalunya, on també s'havia produït un procés revolucionari a les zones agrícoles, per la proximitat i el millor coneixement de les àrees on es podia intentar el nou assentament. L'experiència dels migrants interiors catalans és ampliable a la d'alguns aragonesos, valencians, murcians i andalusos d'Almeria que pogueren utilitzar com a cap de pont els seus parents i conterrànies emigrats abans de la guerra. Fou més difícil, en canvi, per als arribats d'altres zones sense precedents migratoris a Catalunya, tal i com ens il·lustra la Taula III de l'apèndix: els migrants majoritaris a la Catalunya de postguerra eren catalans.

Del control a la repressió: de les iniciatives locals a la deportació sistemàtica

Des del primer moment, doncs, l'arribada d'immigrants a les ciutats industrials catalanes fou molt notable, per aquest desig de recomençar en llocs on, si més no, podia obtenir-se l'anonimat. L'anonimat era un bé certament preuat a la postguerra, a causa de la voluntat de control dels vencedors sobre els vençuts: permetia fugir de la vigilància, de l'isolament políticament induït i de les dificultats que una i altra cosa comportaven per a la supervivència en anys de misèria. Al costat de l'anonimat hi havia la possibilitat de trobar feina. A ciutats com Sabadell —l'exemple de la qual he treballat amb major profunditat— la pèrdua d'efectius laborals per efecte de les morts de guerra, l'exili, la presó i el llarg servei militar havia estat molt important i, paral·lelament s'havien recuperat les comandes ajornades durant tota la guerra civil: l'activitat industrial de la ciutat superà ràpidament la dels anys de la II República i es disparà la demanda de mà d'obra.³³ La part de la població recentment arribada no entrava a treballar en les feines qualificades de la indústria de forma immediata, en absolut. Les feines de major estatus, dins de la precarietat general d'aquells anys,³⁴ eren a l'abast dels autòctons que disposaven de major qualificació o de millors contactes. Per als

33. Les memòries de la Cambra Oficial de Comerç i d'Indústria de Sabadell expliquen clarament aquesta conjuntura favorable del tèxtil local. M. MARÍN, «Las migraciones interiores hacia la Cataluña urbana vistas desde Sabadell (1939-1960)», J. DE LA TORRE i G. SANZ LAFUENTE (eds.), *Migraciones y coyuntura económica del franquismo a la democracia*, Saragossa, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2009, 177-196.

34. La degradació dels salaris industrials en general es pot observar a C. MOLINERO i P. YSÀS, «Patria, justicia y pan». *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya, 1939-1951*, Barcelona, La Magrana, 1985, 124-222. Per a la situació específica del tèxtil llaner vegeu també J. CALVET, *La indústria tèxtil llanera a España, 1939-1959*, Sabadell, Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya, 1992, 129-138.

immigrants quedaven les feines subalternes i temporals dins de la pròpia indústria i el servei domèstic, per a les dones. Quedava igualment fora de joc —en contra del tòpic— una construcció absolutament deprimida, a causa de la manca d'inversió pública i de la concentració de l'activitat en l'estret mercat de l'habitatge per als segments benestants de la societat.³⁵ Tanmateix l'existència d'un excedent de llocs de treball i la regularitat salarial —molt superior a la de les tasques agrícoles— justificaven l'aventura, excepte per l'absoluta precarietat de l'habitatge. Des del punt de vista de les autoritats franquistes locals, l'existència de barris de barraques i coves era un fet conegut i tolerat que contribuïa a que hi hagués sous més baixos i que facilitava l'expulsió de tant en tant dels considerats conflictius o excedents, als quals es podia repatriar ja que no constaven com a legalment empadronats: els seus habitatges eren del tot il·legals.³⁶

Durant la segona dècada de postguerra les coses començaren a mirar-se d'una altra manera. Les fugues del camp s'estaven descobrint com a massives i, naturalment, sense autorització. Els barris de barraques començaven a ser visibles i, per això, ben coneguts, i fins i tot objecte d'estudi de les institucions científiques del règim.³⁷ Igualment, en la «recristianització» de les ciutats empresa en la immediata postguerra, sacerdots i militants de l'Acció Catòlica havien descobert en la misèria de les barraques un espai particularment impenetrable a la seva tasca missional —ni comunions, ni bateigs, ni... casaments!— i reaccionaren amb la denúncia mesurada a les autoritats, per acabar, anys després proposant plans complets d'acció social i pastoral combinades que mai no arribarien a bon port.³⁸ En darrer lloc, però fou probablement el que revestí major impor-

35. Vegeu TAFUNELL, «La construcció: una gran indústria...» així com, per al cas sabadellenc, entre 1943 i 1952, M. MARÍN, «Orígens de l'emigració de postguerra a Sabadell, 1939-1960», *Arraona. Revista d'història* 28, 2005, 24-35.

36. Així procedí l'Ajuntament de Sabadell des del principi, tal i com reconegué en una publicació oficial. AYUNTAMIENTO DE SABADELL, *Tres años de actuación*, Sabadell, Impremta Sallent, 1944, 27-28.

37. Vegeu M. SIGUAN, *Del campo al suburbio. Un estudio sobre la inmigración interior en España*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1959; o A. GARCÍA BARBANCHO, «Los movimientos migratorios en España», *Revista de Estudios Agrosociales* 33, 1960, 7-84.

38. Vegeu els estudis realitzats per l'infatigable sacerdot —i sociòleg— Rogel·li Duocastella, com ara R. DUOCASTELLA, *Mataró 1955. Estudio de sociología religiosa sobre una ciudad industrial española*, Madrid / Barcelona, Centro de Estudios de Sociología Aplicada / Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1961; *Planificación de servicios sociales de la ciudad de Sabadell, Barcelona, 1961-1962*, Barcelona, Centro de Estudios de Sociología Aplicada, 1963; *Sociología y pastoral. Estudio de sociología religiosa de la diócesis de Vitoria*, Madrid, Instituto de Sociología y Pastoral Aplicadas, 1965; «Fenómenos de aculturación religiosa de la inmigración en Cataluña», *Estudios Geográficos*, 105, 1966, etc. De les iniciatives apadrinades per aquest investigador sorgí, per exemple, l'Escola d'Assistència Social Sabadell/Terrassa, moltes de les alumnes de la qual acabaren combinant assistència social i militància antifranquista: P. PORCEL, *Vint anys d'assistents socials al Vallès Occidental*, Terrassa, Editora Pedagògica, 1980; i *De les arrels a la maduresa. El caminar dels treballadors socials pel Vallès Occidental*, Santa Eulàlia de Ronçana, Col·legi Oficial de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials de Catalunya, 2000.

tància en un primer moment, de la misèria en sorgiren les malalties i d'elles les pandèmies: per posar només un exemple, els infants del suburbi contreien i estenien la tuberculosi de forma dramàtica.³⁹ Era arribada l'hora de prendre una decisió dràstica, i el primer en posar-la a la pràctica de forma sistemàtica fou el governador civil de Barcelona Felipe Acedo Colunga (1951-60): convertir el Pavelló de Missions a Montjuïc, dipòsit de captaires de l'Ajuntament de Barcelona on ja estaven anant a parar colles d'immigrants desnonats i pendents d'expulsió, en un veritable camp de concentració.⁴⁰ Aquesta construcció de l'Exposició Universal de 1929 havia estat dipòsit de presos en la immediata postguerra i, molt aviat, centre de reclusió per a les víctimes de la repressió de la mendicitat. Des de 1949 començà a albergar fonamentalment immigrants, i a partir de novembre de 1952, moment en què Acedo dictà la circular que sistematitzaria la persecució dels immigrants «sense papers», fou un espai pel qual passaren desenes de milers de persones en vies de ser legalitzades o expulsades. Es calcula que almenys 15.000 foren expulsades des d'allí entre 1952 i 1957, tot i que es tracta d'una xifra de mínims que podria perfectament duplicar-se, pel cap baix.

Només l'evidència que els efectes no eren els esperats, car la migració no cedia, i el fet paral·lel que començaven a obrir-se les portes a la migració exterior, comportaren la rectificació. Rectificació simbolitzada per la creació del Ministerio de la Vivienda el 1957, tot i que en primera instància les idees del primer titular de la cartera, ni més ni menys que José Luis de Arrese, flirtejà força temps amb la idea de compatibilitzar construcció d'habitatges i expulsions.⁴¹ A mitjan anys cinquanta, a més, l'obsessió pel control de la identitat dins del Ministeri de la Governació havia culminat ja amb l'operació DNI, cosa que permetria en molt pocs anys disposar d'uns papers efectius per a tota la població, que convertien en irrellevant el control social de la petita comunitat que, d'altra banda, s'estava perdent igualment. El *dret de fuga* havia guanyat la partida i es convertia definitivament en *invasió pacífica* que el franquisme s'apressaria a reivindicar com una conseqüència imparable de la vida moderna en un país *desarrollado*, a la que un govern amatenent maldava per oferir uns habitatges dignes. El *problema* de la immigració canviava de bàndol en el precís moment en què les possibilitats d'expressió pública

39. AYUNTAMIENTO DE SABADELL. DELEGACIÓN DE LOS SERVICIOS DE CULTURA, *La tuberculosis en la edad escolar en Sabadell (curso 1947-48)*, Sabadell, Imprenta Linograf, 1950; i C. GARCÍA LUQUERO, *La tuberculosis como problema social sanitario (estudio aplicado a Barcelona)*, Barcelona, Casa Provincial de la Caridad, 1950.

40. I. BOJ i J. VALLÉS, «El Pavelló de les Missions. La repressió de la immigració», M. MARÍN (coord.), «Dossier: Immigració a Catalunya. Els anys del Franquisme», *L'Avenç* 298, 2005, 38-44. L'expressió «camp de concentració» per referir-se al pavelló és de Josep Maria Marcet. J. M. MARCET, *Mi ciudad y yo. Veinte años en una alcaldía, 1940-1960*, Barcelona, Dúplex, 1963, 291.

41. Vegeu també I. BOJ i J. VALLÉS, «La repressió de la immigració: les contradiccions del franquisme», MARÍN (dir.), *Memòries del viatge...*, 72-86; i MARÍN, «Franquismo e inmigración interior...».

començaven a ser més àmplies, encara que no fossin lliures. També perquè des de 1962, tot i que sense èxit, el Consejo Nacional del Movimiento plantejà la utilització anticatalanista dels immigrants, enquadrats en «cases regionals». La sessió extraordinària del mateix Consejo de 1971, per tornar a plantejar el tema, en els mateixos termes, fou la certificació més clara del fracàs de la iniciativa.⁴²

Fou en aquest punt, a primers dels anys seixanta, que a Catalunya, des dels rengles opositors o sí més no crítics amb el règim, reaparegué un vell tema que ja havia estat debatut els anys trenta, amb molta més llibertat òbviament: què calia o es podia fer amb el *problema* de la immigració. I el tema tenia dues vessants que també havien estat ja plantejades i debatudes amb anterioritat: les condicions de vida dels immigrants i la necessitat d'actuar en tant que societat d'acollida responsable, d'una banda, i els efectes que la seva presència tindria sobre la cultura catalana, especialment en termes lingüístics, de l'altra —com s'ha comentat a l'inici del text—, vegeu la nota 4. Esborrada la primera part d'aquesta història, la del triomf del *dret de fuga* al·ludit, semblava com si el problema sempre hagués estat l'altre, el de la *invasió pacífica* i les seves conseqüències de potencial enfrontament entre comunitats —l'autòctona i la immigrant— amb la llengua com a cavall de batalla principal. Naturalment, el fet que l'enfrontament potencial no s'arribés a produir de forma sensible i que, en mig del seu desplegament hi hagués temps encara per enfrontar-se al règim durant la transició acabà per valorar-se com gairebé un miracle. Però no hi ha resultat de cap partit que es pugui entendre a partir d'haver vist, només, la segona part. Quan els hereus del règim periclitat i algunes veus impostades donaren el crit d'alarma, en plena Transició, sobre la tirania catalanista que començava a desplegar-se sobre la Catalunya autònoma, no pogueren traduir la denúncia en cap mena de rèdit electoral significatiu: degué ser per alguna cosa...

Conclusions

Les migracions interiors en el període franquista no foren un procés més o menys tardà, paral·lel al descabellament de les migracions exteriors, ans al contrari, reompliren la marxa de dècades anteriors en els primers temps de la llarga postguerra. Mesurar-les amb eficiència és, tanmateix, un repte no resolt. Si les dades més recents recopilades milloren de molt les que foren publicades per l'INE en el seu moment, completar-les de debò, atès el fenomen de la *il·legalitat* en què transcorregueren, serà necessàriament una tasca reservada als estudis locals i difícilment culminable. En el mateix ordre de

42. C. SANTACANA, *El franquisme i els catalans. Els informes del Consejo Nacional del Movimiento (1962-1971)*, Catarroja, Afers, 2000.

coses serà necessària una tasca afinada de recerca territorialment acotada, amb fonts centrals però també locals i un bon grapat d'entrevistes i testimonis per fixar molt millor les motivacions *polítiques* —en un sentit molt i molt ampli del terme— del procés en els seus inicis, tal i com han estat esbossades més amunt. La història de *fuga* davant d'una situació percebuda com a insostenible —*prepolítica*—, sinó de resistència passiva i activa conscient —clarament *política*— que hem presentat resultarà incompleta sense més monografies com la citada d'Angelina Puig sobre Pedro Martínez —vegeu les notes 31 i 32— o sense el descobriment de memoràndums o informes oficials que ens confirmin o desmenteixin aquesta percepció per part de les pròpies autoritats del règim. Això no obstant alguns testimonis literaris, com el de Joan Marsé, ja en parlaven els anys seixanta en obres com *Últimas tardes con Teresa*, quan afirmava que els immigrants dels anys quaranta arribaven al Carmel «*jadeando como náufragos, quemada la piel no sólo por el sol despiadado de una guerra perdida, sino también por toda una vida de fracasos*» i tampoc no són de menystenir.⁴³ Sense que calgui impugnar en la seva totalitat les visions fetes des de l'economia —liberals, funcionalistes, etc.— sembla clar que resulten insuficients per si soles. Finalment, i aquest és el sentit que hem volgut donar al final del darrer apartat, aquesta hauria de resultar una història prèvia que cal conèixer per poder afrontar la qüestió del debat *migratori* que tingué lloc en la societat catalana els anys posteriors, seixanta i setanta. Especialment abans de continuar-los plantejant únicament com un xoc de nacionalismes, cosa que també ho foren, però no únicament. En el cas contrari —i vistes les coses com van en l'actualitat— podríem estar-nos condemnant a reproduir-los per comptes de dedicar-nos a explicar-los.

43. J. MARSÉ, *Últimas tardes con Teresa*, Barcelona, Seix Barral, 1985 [1966], 25.

Apèndix estadístic

TAULA I
Saldos migratoris de la població de Catalunya, per quinennis, 1901-1980

<i>Interior</i>	1901-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1940
Barcelona	18.833	42.682	48.788	147.198	88.119	80.743	54.123	80.976
Girona	3.931	2.401	4.680	-11.111	-951	-6.774	1.512	-12.223
Lleida	-5.924	6.425	-683	14.739	-14.787	-254	-10.294	-7.241
Tarragona	-8.282	-4.981	-3.416	7.918	-7.040	-11.931	-3.978	1.677
Catalunya	8.558	46.527	49.369	158.744	65.341	61.784	41.363	63.189
	1941-1945	1946-1950	1951-1955	1956-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980
Barcelona	94.292	82.593	246.986	233.942	267.710	346.870	207.515	46.307
Girona	-295	-98	13.671	6.971	16.813	19.084	13.397	9.243
Lleida	4.734	5.538	922	-4.007	-5.086	-4.152	-8.604	-4.820
Tarragona	4.254	3.599	2.164	-2.792	20.548	22.888	27.528	15.515
Catalunya	102.985	91.632	263.743	234.114	299.985	384.690	239.836	66.245
<i>Exterior</i>	1901-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1940
Barcelona	-3.527	-4.649	-1.059	4.667	96.389	39.141	23.141	-9.938
Girona	-1.719	-1.535	-455	1.231	-1.574	-371	560	-2.827
Lleida	-3.325	-2.631	-518	1.872	-2.354	86	-419	-2.699
Tarragona	-3.497	-3.664	-738	2.160	-1.599	-889	-229	-3.302
Catalunya	-12.068	-12.479	-2.770	9.930	90.862	37.967	23.053	-18.766
	1941-1945	1946-1950	1951-1955	1956-1960	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980
Barcelona	28.315	45.144	11.792	-9.815	-9.035	-4.383	-1.575	-470
Girona	-411	309	2.509	-1.654	-2.033	-1.324	-399	-415
Lleida	669	1.043	628	-3.318	-2.400	-769	-683	-394
Tarragona	1.076	2.601	1.095	-2.359	-1.679	-620	-282	-361
Catalunya	29.649	49.097	16.024	-17.146	-15.147	-7.096	-2.939	-1.640

Total	1901-1905	1906-1910	1911-1915	1916-1920	1921-1925	1926-1930	1931-1935	1936-1940
Barcelona	15.306	38.033	47.729	151.865	184.508	119.884	77.264	71.038
Girona	2.212	866	4.225	-9.880	-2.525	-7.145	2.072	-15.050
Lleida	-9.249	3.794	-1.201	16.611	-17.141	-168	-10.713	-9.940
Tarragona	-11.779	-8.645	-4.154	10.078	-8.639	-12.820	-4.207	-1.625
Catalunya	-3.510	34.048	46.599	168.674	156.203	99.751	64.416	44.423
Barcelona	122.607	127.737	258.778	224.127	258.675	342.487	205.940	45.837
Girona	-706	211	16.180	5.317	14.780	17.760	12.998	8.828
Lleida	5.403	6.581	1.550	-7.325	-7.486	-4.921	-9.287	-5.214
Tarragona	5.330	6.200	3.259	-5.151	18.869	22.268	27.246	15.154
Catalunya	132.634	140.729	279.767	216.968	284.838	377.594	236.897	64.605

Elaboració pròpia a partir d'ALCAIDE INCHAUSTI (dir.), *Evolución de la población española...*. No s'han tingut en compte els fluxos de població no espanyola, només els fluxos de ciutadans espanyols cap a l'interior i l'exterior d'Espanya.

TAULA II
Salos migratoris de la població andalusa, per dècades, 1901-1980

	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-1960	1961-1970	1971-1980
Almeria	-29.006	-56.582	-73.397	-31.450	-39.294	-38.414	-32.621	-14.108
Cadix	-29.334	39.914	-59.391	6.005	35.378	6.674	-73.209	-40.727
Còrdova	-4.877	22.100	13.230	8.283	-30.300	-68.153	-135.179	-79.573
Granada	-26.196	-9.665	-21.517	-14.280	-22.530	-99.630	-119.280	-62.450
Huelva	8.733	-2.086	751	-9.420	-16.496	-2.733	-31.625	-18.115
Jaén	-6.256	-4.421	-16.088	-1.930	-41.363	-110.582	-138.938	-84.750
Màlaga	-42.494	-16.993	-13.989	678	18	-46.404	-43.258	11.501
Sevilla	2.316	72.996	31.774	66.799	55.086	-9.193	-83.967	-77.357
Total	-127.114	45.263	-138.627	24.685	-59.501	-368.435	-658.077	-365.579

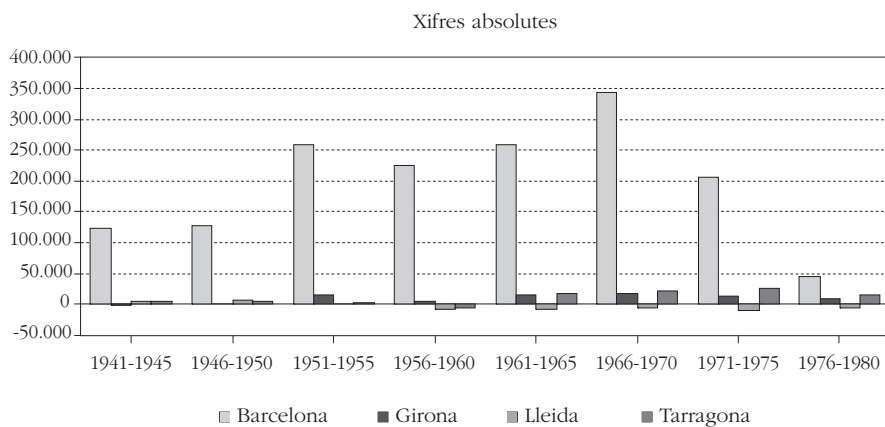
Elaboració pròpia a partir d'ALCAIDE INCHAUSTI (dir.), *Evolución de la población española...*

TAULA III
 Procedència dels immigrants arribats a Sabadell entre 1947 i 1949

<i>Regions Històriques</i>		<i>Províncies</i>	
Catalunya	3.338	Barcelona	2.366
Múrcia	1.577	Múrcia	1.509
Andalusia	980	Lleida	465
País Valencià	541	Alacant	272
Aragó	421	Almeria	271
Castella la Nova	339	Tarragona	261
Castella la Vella-Lleó	293	Còrdova	247
Estranger	135	Girona	246
Galícia	133	Oscsa	219
Extremadura	78	Granada	205
Altres	116	Altres	1.890
Total	7.951	Total	7.951

Elaboració pròpia a partir de les *Memorias* de la Cambra Oficial de Comerç i d'Indústria de Sabadell.

GRÀFIC I
 Saldos migratoris de les províncies catalanes, 1941-1980

GRÀFIC 2
Saldos migatoris de les províncies andaluses, 1931-1980

